

II. DÜNYA SAVAŞI TÜRKİYESİNDE SOSYALİSTLERİN TAKTİĞİ VE FAALİYETLERİ

Mithat Kadri VURAL*

Öz

II. Dünya Savaşı yılları Türkiye’de, uluslararası durum ve koşulların iç politikaya doğrudan etki yaptığı bir dönem olarak bilinir. Türkiye’de faaliyet gösteren siyasal akımlar da bu durumdan etkilenmiştir. Türkçü-Turancı yaklaşımlar Alman üstünlüğüne bağlı olarak etkinliklerini artırırken, sosyalist-komünist unsurlar ise Sovyetler Birliği’nin izlediği taktiği ve politikayı merkeze koyarak tavrı geliştirmişlerdir. İki siyasal unsur bazen dış politikadaki hassas koşullardan dolayı içeride geniş bir faaliyet alanı bulmuş, bazen de savaşın gidişatına göre doğrudan tutuklamalar yoluyla etkisizleştirilmiştir.

Bu çalışma; bir yandan savaş Türkiye’de sol siyasetin izlediği politik tavrı ortaya koymayı diğer yandan ise “politik merkez” olarak görülen Sovyetler Birliği’nin Türkiyeli sosyalistlerin siyasal tavrı üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: II. Dünya Savaşı, Türkiyeli Sosyalistler, Sağ-Sol Akımlar, Türkiye Komünist Partisi.

THE STRATEGY AND ACTIVITIES OF SOCIALISTS IN TURKEY DURING THE SECOND WORLD WAR

Abstract

The Second World War is considered in Turkey to be a period, when international conjuncture and circumstances had direct effect not only on Turkey’s domestic policies, but also on the political movements of that era. While movements such as pan-Turkism and pan-Turanism were enhancing their own efficiency depending on the ‘German superiority,’ socialist and communist agents put USSR strategies and policies in their center. While these two agents sometimes had the opportunity to find room for their activities in the country thanks to the delicateness of the foreign policies, sometimes – depending on the course of the war – they were counteracted directly through arrests.

* Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
(mithat.vural@deu.edu.tr), (<https://orcid.org/0000-0002-3900-7109>).

This study, on one hand, aims to reveal the political stance of the left-wing in Turkey during the Second World War. On the other hand, it aims to analyse the effects of the USSR – which was regarded as “the political center” – on the political position of Turkish socialists.

Keywords: *The Second World War, Turkish Socialists, Right-wing & Left-wing Politics, Communist Party of Turkey.*

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyalist düşünce ile tanışması I. Meşrutiyet öncesi döneme rastlar. Bu dönemde sosyalist düşünce; Namık Kemal ve arkadaşlarının Paris Komünü'nü savunmalarına rağmen dine ve ahlâka aykırılık gerekçesiyle olumsuz bir biçimde anlaşılmıştır¹. Öte yandan sosyalizm ile komünizm ayrımı yapılarak sosyalizmin İslamiyet'le bağdaşabileceğini öne süren Şemsettin Sami, Sava Paşa gibi Osmanlı düşünürleri de çıkmıştır². Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde sosyalist hareketin doğuşunu ve gelişimini incelerken, Avrupa'yla daha yakın kültürel ve ticari ilişkileri olan etnik ve dinsel azınlıkların rolü unutulmamalıdır. Bu konuda yapılan çalışmalar azınlıkların Osmanlı İmparatorluğu'na sosyalist düşüncenin sokulmasında yaşamsal bir rol oynadıklarını kesin bir biçimde göstermektedir³. Bu durum sosyalizmin yanında milliyetçiliğin de yaygınlaşmasına, hatta iki fikir akımının iç içe geçmesine de yol açmıştır. Özellikle de Balkanlar, Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılı fikirlerin benimsenmesi açısından en elverişli bölge olmuştur. Bu konuda en tipik örnek Selanik kentidir. Meşrutiyetten önce siyasi faaliyetler ve fikir hareketleri bakımından Selanik kenti, İstanbul'dan çok daha hareketli bir merkezdi. Türklerin yanında Selanik'in büyük kısmı Yahudi, Rum, Bulgar, Sırp ve bir miktar Avrupalıdan oluşuyordu. Burada birçok yabancı konsolosluk, şirket ve ticarethaneler, temsilcilikler açıldığı gibi farmasonluk locaları da faaliyet halinde idi⁴. Bu açıdan Selanik şehri, Avrupa ile münasebetler sağlanması ve Yahudi, Rum, Bulgar aydınlarının “sosyalist” fikirlerine ve “komitacılık” faaliyetlerine sahne olması bakımından canlı ve hareketli bir manzaraya sahipti.

1 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Kerim Sadi (A. Cerrahoğlu) *Türkiye'de Sosyalizm'in Tarihine Katkı*, İletişim yay., 2. Basım, İstanbul, 1994.

2 Kerim Sadi, *a.g.e.*, s.103-113.

3 Ayrıntılı bilgi için bkz. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik*, (Der. Mete Tunçay- Erik Jan Zürcher), İletişim yay., 2.Baskı, İstanbul, 2000.

4 Bkz. Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)*, Ayyıldız Mat., Ankara, 1967.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ise sosyalist faaliyetler İstanbul'a taşınmış, içerisinde Müslüman unusurlar da yer almaya başlamıştır. 1910'da ilk sosyalist parti Hüseyin Hilmi'nin başkanlığını yaptığı *Osmanlı Sosyalist Fırkası* olarak kurulur. "İştirak" gazetesinin sorumlu yazı işler müdürlüğü görevini de yapan Hüseyin Hilmi'nin yanı sıra Doktor Refik Nevzad, Namık Hasan, Pertev Tevfik, İsmail Faik, Baba Tevfik, Hamit Suphi gibi isimler de partide yer aldı⁵. Partinin yayın organı olan "İştirak", "Sosyalist", "Muahede", "Serbest İzmir" gazetelerinde sosyalist düşüncenin propagandasına geniş şekilde yer verilmekteydi. Meclis-i Mebusan'da temsilcisi bulunmayan partinin programında temel talepler olarak, bütün seçimlerin tek dereceli yapılması, geniş bir basın ve toplantı özgürlüğü tanınması, ölüm cezasının kaldırılması, demiryolu, banka, sigorta, ve maden ocaklarının devletleştirilmesi, tekellerin dağıtılması, grev haklarını çiğneyen, işçi sendikalarının kurulmasını yasaklayan yasaların kaldırılması gibi maddeler yer almaktaydı⁶. Babıâli Baskını'ndan sonraki süreçte Hüseyin Hilmi ve arkadaşları tutuklanarak sürgüne gönderilmesine rağmen mütarekeden sonra tekrar İstanbul'a gelmiş ve 20 Şubat 1919'da *Türkiye Sosyalist Fırkası*'nı kurmuştur. Bir süre sonra *Türkiye Sosyalist Fırkası*'ndan ayrılan bir grup 1920'de kurulan *Amele Fırkası* adı verilen partiye geçecektir. Bu dönemde kurulan bir başka parti ise Dr. Hasan Rıza'nın *Sosyal Demokrat Fırkası*'dır. Belçika Sosyal Demokrat Partisi'nin programından esinlenerek hazırlanan 9 maddelik program sosyaldemokrat bir nitelik taşımaktaydı⁷.

Ankara hükümeti ile Sovyet Rusya arasındaki ilişkilere bağlı olarak 1920 ile 1922 yılları arası, Türkiye'de sol ve sosyalist hareketlerin görünür olduğu bir döneme tekabül etmiştir⁸. 1920 başlarında Anadolu'da İslam ile Bolşevizm'i uzlaştırma iddiasıyla ortaya çıkan *Yeşil Ordu*'nun kontrolü bir süre sonra Ankara Hükümeti'ne karşı cephe alan Çerkez Ethem'in eline geçecektir. Çerkez Ethem kuvvetleri ise TBMM'ye bağlı düzenli birlikler tarafından tasfiye edildi⁹. *Halk İştirakiyun Partisi*, 1920'de kurulmuş olup genellikle Yeşil Ordu'nun siyasi şubesi sayıldığı için hükümet tarafından 1921'de kapatılacaktır. Bunların yanında 1920'de gerek İstanbul hükümetine gerekse Mustafa Kemal'e karşı olan Arif Oruç ve Salih Zeki tarafından yasadışı olarak *Komünist Partisi* kurulur. Üçüncü Enternasyonal ile münasebet halinde olan parti 1922'de kapatılmıştır. Bütün bu girişimlere karşı Ankara tarafından komünist faaliyetleri kontrol altına almak ve Sovyet Rusya ile ilişkileri geliştirmek maksatıyla Mustafa Kemal ile yakın temas halinde bulunan Refik Koraltan, Mahmut Esat, Kılıç Ali, Tevfik Rüştü Aras, Yunus Nadi, Celal Bayar gibi isimlerin de içinde yer aldığı *Türkiye*

5 Ayrıntılı bilgi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye Siyasi Partiler (1859-1952)*, İstanbul, 1952.

6 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-1*, Bds yay, İstanbul, s.32-33.

7 Dimitir Şişmanov, *Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketi (1908-1965)*, Belge yay., İstanbul, 1978, s.57-58.

8 Artun Ünsal, *Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi partisi (1961-1971)*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2002, s.44.

9 Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa yay., İstanbul, 1996, s.285. Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz Dimitir Şişmanov, a.g.e., s.73-77.

Komünist Fırkası kurulur¹⁰. Genel sekreteri Hakkı Behiç olan fırka, Üçüncü Enternasyonal'e girmeye çalışmış, hatta bunun için Tevfik Rüştü Moskova'ya gönderilmiştir. Ancak bir sonuç elde edilemez, parti ne Üçüncü Enternasyonal'e kabul edilir, ne de komünist partisi olarak tanınır.

Sosyalist kimliği diğerlerinin aksine daha net olan siyasal hareket, Şefik Hüsnü ve Ethem Nejat liderliği altında kurulan ve Üçüncü Enternasyonal'e bağlı olan *Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası* (TİÇSF) olmuştur. Parti görüşlerini *Kurtuluş*, *Yoldaş*, *Orak-Çekiç* ve *Aydınlık* gibi dergi ve gazetelerde yayma yoluna başvurmuştur¹¹. TİÇSF kapatıldıktan sonra, gizli olarak varlığını sürdürmüş ve Türkiye'deki sosyalistleri Şefik Hüsnü önderliğindeki bu akım temsil etmiştir. Türkiye dışındaki sosyalist hareketin başında, 1914'de Rusya'ya kaçıp savaşın büyük bir kısmını kampta geçirmiş ve 1918'de Petrograd'da toplanan milletlerarası ihtilal kongresine katılmış olan Mustafa Suphi bulunuyordu. Önce Moskova'da, daha sonra ise Bakü'de yayınlanan *Yeni Dünya* gazetesini çıkaran Mustafa Suphi, parti faaliyetlerini organize etmek üzere Türkiye'ye gelmeye çalışırken 16 arkadaşıyla birlikte 1921'de Trabzon'da öldürülmüştür¹².

Şeyh Sait Ayaklanması nedeniyle başlatılan Takrir-i Sükun döneminde, bütün muhalefetle birlikte sol ve sosyalist düşünce mensupları da yasaklanmış, İstiklal Mahkemesi'nce mahkum edilmiş ve sol hareketler illegal hale gelmiştir. Bu dönemde komünist hareketin etkili kişileri olan Şefik Hüsnü, Hasan Ali Ediz ve Nazım Hikmet yurtdışına kaçmıştır. 1925 tutuklamalarının dışında kalan Vedat Nedim Tör, gizli partinin genel sekreteri olarak faaliyetlerine devam etmiştir. Ancak Vedat Nedim Tör ile Şefik Hüsnü arasındaki anlaşmazlık, 1927'de Ağır Ceza mahkemesi önünde sonuçlanmıştır. Vedat Nedim'in faaliyetlerinden memnun olmayan Şefik Hüsnü gizlice yurda dönerek, komünistlerin istekleri doğrultusunda gizli olarak bildiriler bastırıp dağıtmıştır. Bu gizli faaliyetlerin sorumlusu olarak polis Vedat Nedim'i yakalamıştır. Sorguda Vedat Nedim, eylemlerin Şefik Hüsnü tarafından yapıldığını ve nerede bulduklarını polise bildirmiş, bunun üzerine yakalanan Şefik Hüsnü hüküm giymiş, Vedat Nedim ve ekibi partiden ayrılmıştır¹³.

1930'dan sonra Türkiye'de illegal faaliyet gösteren siyasal yapı, biri Nazım Hikmet'in etrafında Komitern'den bağımsız, diğeri Hasan Ali Ediz ve arkadaşları tarafından yürütülen Komitern'e bağlı iki kola ayrılmıştır. Bu

10 Kemal Karpat, *a.g.e.*, s.285.

11 İştirakçi Hilmi'nin TSF'si ile Şefik Hüsnü'nün TİÇSF'si iki farklı sosyalist görüşün ürünüydü. Avrupalı sosyalist ve Sosyal demokrat partilerin oluşturduğu II. Enternasyonal'e sözde bağlı olan ilki, Marksist kurama karşı fazla bir titizliği olmayan, revizyonist, pragmatik ve popülist, belki de oportünist bir ilericiliği temsil ederken, ikincisi Ekim 1917 Rus devriminin ön plana taşıdığı Marksizm-Leninizm'e önem veriyor ve Sovyet Komünist Partisi'nin şemsiyesi altında dünya komünist partilerini bir araya getiren III. Enternasyonal'in çizgisine uyuyordu. Artun Ünsal, *a.g.e.*, s.53.

12 Kemal Karpat, *a.g.e.*, s.286.

13 Artun Ünsal, *a.g.e.*, s.55.

dönem aynı zamanda iç çatışmaların yoğun olarak yaşandığı bir dönemdir. TKP genel Sekreteri Şefik Hüsnü, Komünist Enternasyonal'ın yayın organlarından *Rundschau*'nun 1933 tarihli 28. sayısında şöyle yazmıştır: “Polis yalnızca... açık saldırı yöntemlerine başvurmakla kalmamaktadır. Türk burjuvazisi, çeşitli küçük burjuva döneke grupları, özellikle Nazım Hikmet'in Troçkist muhalefet grubunu Komünist partisine karşı kullanmasını biliyor. Bu grup yalnızca Komünist Partisi'ne karşı yürütülen karalama kampanyasına hizmet etmekle kalmamaktadır. Bu grubun defalarca polis ajanı olarak kullanıldıkları da saptanmıştır. Bu grubun önderi olan Türk şairi Nazım Hikmet'e gelince Kemalist hükümet onunla, tıpkı İngiliz hükümetinin Hindistan'da küçük burjuva döneke Roy'la oynadığı oyunu oynamak istemektedir; yani Nazım Hikmet'i devrimci önder olarak göstermek amacıyla yargılamak...”¹⁴.

1. Separat/Desantralizasyon Kararları

1935'de toplanan VII. Kongre'de, Komintern'in TKP ile ilgili aldığı “Separat/Desantralizasyon” kararı II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de sol ve sosyalist unsurların politik tavırlarını doğrudan etkilemiştir¹⁵. Komintern'in 1935 yılında toplanan kongresinden 4 ay sonra TKP Genel Sekreteri Şefik Hüsnü, bir mektupla Georgi Dimitrio'ya başvurup yeni kararlar ışığında TKP'nin durumunun belirlenmesi için bir toplantı isteğinde bulunur. Böylece 14 Şubat 1937'de Komintern'in de onayladığı ve yeni dönemde TKP'nin izleyeceği siyasetin çerçevesini yansıtan “Separat/Desantralizasyon” kararı ortaya çıkar.

Bu kararların anlamı Komintern'in yaklaşmakta olan dünya savaşı koşullarında; devletleri savaştan çıkarı olanlar, olmayanlar şeklinde ikiye ayırmasıyla ilgilidir. Türkiye ise yaklaşmakta olan dünya savaşından çıkarı olmayan devletlerin safında kabul edilir. Bu durumda TKP, desantralizasyon kararıyla gizli örgütlerini en aza indirgeyecek, iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi'ne sızarak, onun içindeki ilerici unsurlarla işbirliği yapacaktır. TKP'ye verilen bu direktif, hiç kuşkusuz VII. Kongre'de benimsenen her ülkede Anti-Faşist Halk Cepheleeri kurma politikasının Türkiye koşullarına uyarlanması bir sonucudur. Komintern, zaten öteden beri sosyalizmin çıkarlarını sosyalist anavatanın çıkarlarıyla özdeşleştirmektedir. Fakat bu örnekte, şimdiye kadarki tutumunu da aşmış ve SSCB'nin korunmasına en üst önceliği vermiştir¹⁶. Partinin bu konuda yaptığı ender açıklamaların birinde ise şöyle denilmektedir: “Komintern'in 7. Kongresi, partimize yeni bir faaliyet devri açacak anahtarını verdi. Parti kendisine yeni bir savaş yolu tayin etti. O zamanki İsmet İnönü hükümetinin, memleketin milli bağımsızlığına, sosyal gelişmesine hizmet eden, memleketin ve halkın yararına olan bütün icraatında aktif olarak desteklenmesine karar verdi. Partiyeye bağlı gizli işçi sendikaları ve gizli komünist

14 Şefik Hüsnü, *Yazı ve Konuşmaları*, 2. baskı, Kaynak yay., İstanbul, 1995, s.160.

15 Ayrıntılı Bilgi için bkz. Vedat Türkalı İle Güven Üzerine, *Desantralizasyon Belgeleri (Tarih Sohbetleri)*, Tüstav yay., İstanbul, 2000.

16 Mete Tunçay, *a.g.e.*, s.126.

gençlik teşkilatı kaldırılarak üyeleri legal işçi ve gençlik teşkilatlarına girmekle görevlendirildi. Sekterlikle mücadelenin olumlu sonuçları, gerek işçi gerekse gençlik hareketinde çok geçmeden kendisini gösterdi. Sendika hareketlerinde sola doğru bariz bir kayma oldu. Legal solcu sendikalar ve sendika önderleri Türkiye işçi hareketinde önemli bir rol oynamaya başladılar. Gençlik hareketi canlandı. Gençliğin, özellikle üniversiteli gençliğin inisiyatifi arttı. Evvelce aşırı milliyetçi çevrelerin etkisi altında kalan bu hareketin yönü değişti. İlerici gençliğin sesi daha gür çıkmaya başladı”¹⁷.

Ancak Türkiye’deki sosyalistler, söz konusu kararları yukarıdaki ifadelerden farklı olarak değerlendirmiştir. Hatta bu kararların alınıp uygulanmasında TKP ileri gelenlerinin pek gönüllü olmadığı, Komitern’in dayatma yaptığı ortadadır. Mete Tunçay’a eski TKP’lilerden biri; 1936’da Komitern üyesi olan bir partili, alınan kararları parti yönetimine “*Söylediklerimi işitince, beni Mustafa Kemal’in casusu sanacaksınız, ama değilim*” sözleriyle aktardığını belirtmiştir¹⁸. Vedat Türkali’nin aktardığına göre; “desantralizasyon” kararı Türkiye seksiyonuna bildirildiğinde orada bulunan Emin Sekun, bunun TKP’yi kapatma kararı olduğunu ileri sürerek böyle bir kararın burada değil, ancak Türkiye’deki TKP Merkez Komitesi’nce alınabileceği savıyla karşı çıkmıştır¹⁹. Rasih Nuri İleri ise, 1933 yılında Hitler’in iktidara gelmesiyle bir dünya savaşının gündeme geldiğini, Komintern’in de tedbir olarak 1936 yılında Polonya, Türkiye gibi komşu ülkelerde Sovyetler Birliği ile sürtüşmeyi önlemek için aldığı “separat kararları” ile adeta bu ülkelerdeki komünist partilerin kapanma durumuna geldiğini belirtmiştir²⁰.

Desantralizasyon kararlarının uygulanışıyla ilgili olarak TKP içinde aktif bir şekilde yer alan Vedat Türkali, Komitern tarafından alınan kararları doğru ve yerinde bulmasına rağmen kararların yaşama geçirilmesinde ortaya çıkan olumsuzluklara vurgu yaparak, aslında hiçbir gün tam olarak toparlanamamış örgütü iyice dağınıklığa götürdüğünü söyler²¹. Ayrıca Türkali, desantralizasyon kararlarının örgüt içinde gizli tutulmasının bu kararları herkesin yorumuna açık hale getirdiğini, bunun da zaten ülke çapında toparlanamamış olan

17 Yakup Demir’in (Zeki Baştımar) konuşması için bkz. Mete Tunçay, *a.g.e.*, s.126.

18 Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar-II*, Bds yay., İstanbul, 1992, s.126. Konuyla ilgili başka bir kaynakta ise Mete Tunçay şöyle diyordu: “1935’teki dünya kongresinde o zamana kadar komünistlerin kötü gözle gördükleri sosyal demokratlarla işbirliğine gitmek hatta, sade sosyal demokratlarla değil anti-faşist olan bütün demokratik güçlerle halk cephele kurmak bir ilke olarak benimsenince, Türkiye’de dönüp deniyor ki siz partinizi kapatın belki bir iskelet haline getirin, legale çıkın. Halk Partisi’nin egemen olduğu yasal kuruluşlarda görev alın. Yasal basında yazılar yazın. Demokrasiyi savunun ve eğer Türkiye’de bir nazi yanlısı veya bir faşizm yanlısı hareket olursa engel olmaya çalışın. Yoksa böyle işçi hakları gibi konularda hükümetin canını sıkmayın. Bu esas itibarıyla Sovyet dış politikası gerekleri nedeniyle Türk komünistlerine zorlanan çözüm.” Ahmet Hakan, *Vedat Türkali Niçin Komünist Oldum?*, Birey yay., İskele Sancak Kitapları-8, İstanbul, 2002, s.43.

19 Vedat Türkali, *a.g.e.*, s.46.

20 *Kırklı Yıllar-2 1944 TKP Davası*, Derleyen Rasih Nuri İleri, Tüstav yay., İstanbul, 2003, s.11.

21 *Vedat Türkali Güven Üzerine (Tarih Sohbetleri)*, *a.g.e.*, s.47.

TKP örgütünü iyice dağınkılığa ittiğini belirtmektedir²². Vedat Türkali, Şefik Hüsnü ile yaptığı özel konuşmalarında, Şefik Hüsnü'nün, "Desentralizasyon" kararından hiç bahsetmediğinden yola çıkarak Şefik Hüsnü'nün bu kararları içine sindiremediğini iddia eder. Kararlardan söz etmeyen sadece Şefik Hüsnü değildir, 1940'larda TKP'nin önemli isimlerinden Reşat Fuat Baraner'in de bu kararlardan söz ettiği duyulmamıştır. Hatta Zeki Baştınar'ın "TKP için desentralizasyon diye 'uğursuz' bir sözcük var" dediği iddia edilmektedir²³. Partinin başındakilerin içlerine sindiremedikleri bu "uğursuz" kararların uzun yıllar "parti gizi" olarak saklandığı açıktır²⁴.

Diğer yandan Mete Tunçay'a göre yeni çizgi, bir bakıma zamanında TKP'nin sertlikle karşı çıktığı Kadro dergisi anlayışının doğrulanmasıydı. Zaten Kadro'yu oluşturan eski komünistler de, 1925 ve öncesi parti çizgisini sürdürdükleri için, yeni politika en baştaki teşhis ve stratejiye dönüş olarak da yorumlanabilirdi. Bunun yanında Nazım Hikmet muhalefetine Kemalist işbirlikçisi diye karşı çıkmanın da artık bir anlamı kalmıyordu. Vedat Türkali ise Komitern'in TKP için aldığı separat/desentralizasyon kararında Nazım Hikmet'in muhalefetine payı olduğu görüşündedir. Türkali; Nazım muhalefetine, gerekçeli biçimde komiteye duyurulan ve partide doğru dürüst çalışılıp yararlı bir iş yapılmadığı, ülke koşullarının sağladığı olanakların gerçekçi biçimde değerlendirilip kullanılmadığı, Komitern'in aldatıldığı biçimindeki ağır eleştirilerin desentralizasyon kararlarının alınmasındaki payına işaret etmektedir²⁵. Bu arada Desentralizasyon kararlarının ardından TKP Genel Sekreteri Şefik Hüsnü, Paris'ten "İçişleri müsaadesiyle" Türkiye'ye döner. Hükümete ulaştırılması için kardeşine yazdığı mektupta Türkiye'ye geldiği takdirde siyasetle uğraşmayacağı konusunda da teminat verir. Türkiye'ye döndükten sonra 1940 yılı içinde Şefik Hüsnü hemen askere alınmış, 1941 sonlarında ise sağlık nedeniyle terhis edilmiştir.

22 Vedat Türkali, *Komünist*, Gendaş yay., 3. Baskı, İstanbul, 2001, s.44-45.

23 Baştınar 1962 yılında sunduğu bir raporda Desentralizasyon kararıyla ilgili şöyle diyordu: "Parti tarihimize yer almış uğursuz bir kelime var: Desentralizasyon. Bu terim burada 1937 yıllarında sorumsuz bazı kimselerin Komitern'de Türkiye için ileri sürdükleri anti-leninist bir teklifi ifade eder. Teklif, Parti Merkez Komitesi'nin idareci rolünü hiçe indiriyor, her vilayete bağımsız hareket etme serbestisini tanıyordu. Bu teklif daha o zaman Dimitrof tarafından reddedilmiş, fakat o sıralarda Parti Sekreteri(Reşat Fuat Baraner) diye Memlekete dönen zatın anlattığına göre, vilayetlerin daha bağımsız hareket etmeleri lüzumu da kabul edilmişti." Zeki Baştınar'ın bu raporu için bkz. TKP MK Dış Bürosu 1962 Konferansı, Tüstav yay., İstanbul, 2002, s.67.

24 "Alınmış desentralizasyon kararının, sıkı bir gizlilikle saklanmıştı. TKP'nin, halka yayınladığı kararla ilgili bildiri bile, bırakalım halkı, en tepedeki birkaç kişinin dışında kendi üyelerine de, ola ki güvenlik kargısıyla ulaştırılmış değildi. Böylece herkesin kebdı yorumuna açık bir 'desentralizasyon'la ülke çapında hiçbir gün tam toparlanamamış TKP örgütü dağınkılığa bırakılmış oluyordu." Vedat Türkali, a.g.e., s.44-45.

25 Bu konu için bkz. Mehmet Ergün, "Vedat Türkali ve 'Separat Sonrası TKP", *Edebiyat ve Eleştiri*, Bilgi yay., Mayıs-Haziran 2003, S.67, s.42-50.

2. Desantralizasyon Kararlarının Uygulanması (1939-1942)

15 Aralık 1946 tarihinde İstanbul Örfi İdare Komutanlığı'nın Şefik Hüsnü'nün evinde yaptığı aramada Moskova'ya gönderilmek üzere hazırlandığı belli olan bir rapor, II. Dünya Savaşı yıllarında TKP'nin faaliyetlerine ve taktikğine dair önemli bilgiler içermektedir²⁶. Raporda savaşın başında ülkelerin durumuyla ilgili tespit yapıldıktan sonra Desantralizasyon kararının uygulanmasıyla ilgili şu bilgiler verilir:

“İnkılapçılar (komünistler) harpten az evvel kabul etmiş oldukları yeni taktik mucibinde, gizli teşkilatlarını yok denecek dereceye icra etmişlerdi²⁷. Buna mukabil, tasavvur edilen Halk Partisi'ne ve halkevelerine girmek işi ancak çok küçük bir mikyasta başarılı olmuştur. Bunların yegane faaliyetleri münevver gençlik arasında umumi karakterde bir sol ajitasyon yapmaya ve bazı sol neşriyatı desteklemeye inhisar ediyordu. Bizzat kendileri de edebi bir marksist mecmua çıkarıyorlardı. Bu mecmua siyasi meselelere katıyen dokunmaksızın, hissiyata hitap eden bazı inkılapçı şiirler, marksist edebi tahliller, tarihi materyalist vulgarizasyon makalecilikleri neşrediyordu. Bu kadarı bile, etrafında heyecanlı bir gençlik zümresinin toplanmasını ve harekete bazı kıymetli unsurlar kazandırmaya yaramıştı. Nihayet hükümet bunu da çok gördü. Türlü faşist mecmua ve risalelerin çıkmasına aldırış etmediği halde, Yeni Edebiyat dergisini 1941 sonlarında kapattı. Ve muharrirlerinden belli başlılarını askeri mahkemeye verdi²⁸.”

Şefik Hüsnü'nün verdiği bilgileri, Vedat Türkali de doğrulamaktadır²⁹. 5 Ekim 1940 ile 15 Kasım 1941 tarihleri arasında çıkan, Neriman Hikmet'in imtiyaz sahibi olduğu Yeni Edebiyat dergisinin yayınlanmasını partinin icra komitesi sekreteri Reşat Fuat Baraner örgütlemiştir³⁰.

II. Dünya Savaşı'nın başında TKP merkez komitesi Reşat Fuat Baraner, Ahmet Fırıncı, Zeki Baştımar, Celal Benneci, Mehmet Bozışık ve Halil Yalçınkaya'dan oluşuyordu. Genel sekreterlik görevini ise Reşat Fuat yönetiyordu. Şefik Hüsnü'nün raporuna göre; sosyalist olarak bilinen bir çok kişi Örfi İdare Komutanlığı tarafından Anadolu içlerine gönderilmişti³¹. Hatta

26 Raporun metni için bkz. Aclan Sayılğan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, Otağ yay., 3.Baskı, İstanbul, 1976, s.262-270.

27 Vedat Türkali ise partideki dağılımı şu sözlerle tarif etmeye çalışmıştı: *“Yeni Edebiyat'ı izliyor, okuyorduk ya hiçbir bakımdan doyumuyordu bizi. Anladık, Parti bu dergiyi çıkartıyordu da, başka ne yapıyordu? Yapmıyorsa, niye yapmıyordu? Nasıl yapmazdı dünyanın, ülkenin böyle günlerinde? ...Ya parti diye bir şey yoktu bu ülkede ya da bizden uzak duruyorlardı niyeyse!”*. Hatta Türkali, Tahsin Berkem, Asaf Ertekin, Osman Paçalı, Yusuf Atılgan, Haig Açıköz birlikte tüm aramalarına karşın, gizli çalışan bir TKP örgütü bulamadıklarını ve sonuçta böyle bir örgütü kendi aralarında kurduklarını belirtmiştir. Vedat Türkali, *a.g.e.*, s.55-56.

28 Aclan Sayılğan, *a.g.e.*, s.262. Merkez Komite üyelerinden Zeki Baştımar da; ortada teşkilatlı bir yapı olmadığını özellikle belirtmiştir. *TKP MK Dış Bürosu 1962 Konferansı*, s.67-68.

29 Vedat Türkali, *a.g.e.*, s.54.

30 Hasan İzzettin Dinamo, *TKP Aydınlar ve Anılar*, Yalçın yay., İstanbul, 1989, s.75-79.

31 Sıkıyönetim Komutanlığı aldığı bir kararla, solcu bilinen yazar-cizerlerin bir çoğunu İstanbul'dan çıkarıp Anadolu'nun çeşitli kentlerine dağıttı. Arif ve Abidin Dino, Lütfü

1941 yılında Alman ordularının Sovyet topraklarında hızla ilerlediği bir sırada parti sekreteri olan Reşat Fuat askere alınması için resmi makamlara başvurmuş, bir müddet sonra da askerlik yapmak için İstanbul'dan uzaklaşmıştır. Bu dönemde gerçekleştirilen neredeyse tek toplantıda da Refik Saydam hükümetini destekleme kararı alınmıştır.

“Böylece harbin ikinci senesi sonralarında, hareketin idarecilerinden ancak birkaç kişi iş görebilecek bir durumda bulunuyordu. O sıralarda ilk defa bir SETA platform³² toplandı. Bu toplantıda o zamanlarda hükümetin tertip ettiği iç ve dış siyaset gözden geçirildi. Onu, faşist telâkki etmek ve hakkında tamamiyle menfi, muhalif bir hat takip etmek görüşü muvafik görülmedi. Esasen bu hükümetin serbest ticareti tahdit, fiyatları sıkı kontrol vesaire gibi tedbirleri ve garp demokrasilerine tamamiyle dost bir siyaset gütmesi hasebiyle, kendisine mütemadiyen hücum eden yerli faşist hareketine muvazi bir duruma düşmekten ve kabine çekilecek olursa, o sıradaki şartlara göre, yerine daha ziyade Almanlara dost unsurlardan tamamiyle faşist temayüllü bir hükümetin geçmesi ve harici siyasette büsbütün müttefik devletlerden yüz çevirmesi muhakkak olduğundan, günün muayyen ve maddi şartlara göre ve sol demokratik hareketin olgunlaşmaktan çok uzak bulunması dolayısıyla, inkılap hareketi için Refik Saydam hükümetinin iktidarda kalması bütün diğer ihtimallere müreccih görülmüştür”³³.

Refik Saydam'ın hayatını kaybetmesi üzerine yeni Başbakan Şükrü Saraçoğlu olur. Saraçoğlu'nun hükümeti kurması daha önce alınan hükümet hakkındaki karardan vazgeçilmesine neden olacaktır. Şefik Hüsnü'nün rapordaki ifadelerine göre; Saraçoğlu hükümetinin *“vurguncu ticaret burjuvazisi ve zengin toprak sahiplerini desteklemesi, Varlık vergisini uygulaması, ırkçı-faşist cepheyi desteklemesi”* hükümete yönelik kararın değişmesine neden olmuştur. Ancak asıl gerekçenin dünya savaşında yaşanan önemli gelişmeler olduğu açıktır. Savaşın başında Almanya ile Sovyetler Birliği'nin saldırmazlık anlaşması imzalaması TKP'yi temkinli bir siyasete sevk ederek politik bir tavır almasını geciktirmiştir. Zeki Baştımar Almanlara karşı cephe almanın Sovyetlere cephe almak gibi bir durum yaratabileceğini, bu yüzden de pasif bir politika izlemenin genel sekreterin görüşü olduğunu açıkça söylemektedir³⁴. Ancak Alman-Sovyet işbirliğinin savaşa dönüşmesinden sonra TKP aktif bir politika izlemeye başlayacaktır.

Erişçi, A. Kadir, Abidin Nesimi, Kerim Sadi gibi birçok kişi sürgünler arasında yer aldı. Vedat Türkali, *a.g.e.*, s.66. Ayrıca sürülenler arsında TKP Merkez Komitesinden Mehmet Bozışık ve Halil Yalçınkaya'da vardı.

32 Aclan Sayılğan'a, SETA Platform'unun, SEKA (Santral Komite) olduğunu belirtiyor kaynak olarak ta Rasih Nuri İleri'nin yazılarını gösteriyor.

33 Aclan Sayılğan, *a.g.e.*, s.263.

34 *“Hudutlarımıza dayanan Hitler ordularının Türkiye'ye taarruzu muhakkak görüldüğü sıralarda, yine ancak baskıyla toplanan Merkez Komitesi'nde durum görüşülüyor, Parti'nin tutacağı yol, alacağı tedbir üzerinde duruluyor. Sekreterin ileri sürdüğü fikir, ana hatlarıyla şudur: 'Ortada bir Sovyet-Alman anlaşması var. Almanlar'a karşı cephe almak, Sovyetler'e karşı cephe almak gibi bir durum yaratabilir. Bunun için bu işte acele bir karar almak doğru olmaz. Durumun inkişafını beklemek lazım'.* Zeki Baştımar'ın raporu için bkz. TKP MK Dış Bürosu 1962 Konferansı, s.69.

3. Legal Yayın Komitesi Oluşturularak Aktif Bir Politik Tavrı İzlenmesi

1943'te illegal parti örgütü aktif hale gelmiş ve yeni kararlar almıştır. Parti mensuplarına toplumdaki bütün "ilerici yurtsever güçlerle dayanışma halinde, faşizme ve vurgunculuğa karşı mücadeleyi" yükseltmek için çağrıda bulunulmuştur³⁵. Burada savaşın başındaki tarafsızlık politikasının yerini, artık müttefiklerin yanında savaşa girme eğiliminin aldığı görülmektedir. Bu değişikliğin sebebi Alman ordularının Sovyetler topraklarında durdurulmasının ve 1943 yılının sonlarına doğru da savaşı Almanya'nın kaybedeceğinin ortaya çıkmasında aramak gerekir³⁶. Yeni dönemde öncelikle legal yayın komitesi oluşturup Almanya'nın desteklediği düşünülen Türkçü-Turancı unsurlara karşı harekete geçilir. Şefik Hüsnü'nün aktardığına göre; "Yine bu sıralarda gemi azıya almış olan ırkçı faşist hareketine karşı da sistemli bir mücadele yürütülüyordu. Daha yaz iptidasında Türkçülük meselesinin iç yüzünü ilmi bir şekilde tahlil ve teşhir eden bir broşür 'En Büyük Tehlike' namı altında legal olarak matbuat alemine sürülmüş, bunun büyük akisleri olmuştu"³⁷.

Faris Erkman imzasıyla yayınlanan "En Büyük Tehlike" broşürünün Mihri Belli, Suat Derviş, Hulusi Dosdoğru, ve Ruhi Derviş'ten oluşan legal yayın komitesi tarafından hazırlandığı ileri sürülse de genel kabul bu broşürün Reşat Fuat Baraner tarafından hazırlandığı yönündedir³⁸. Broşür; "Türkiye'nin Nazi Almanyası'yla ittifak halinde savaşa girerek Türk kökenli halkları Sovyet boyunduruğundan kurtarmasını ve büyük Türkiye çatısı altında birleştirmesini savunan Türkçü propagandanın içerdiği, büyük tehlikeye" dikkat çekmek iddiasıyla yayınlanmıştı. Türkçü-Turancıların, Nazi propagandasına hizmet eder hale geldikleri ileri sürülmüş, özellikle bu konuda Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkkan, Yusuf Ziya Ortaç, Orhan Seyfi Orhon, Emir Erkilet gibi şahsiyetler, Bozkurt, Gök-Börü, Çınaraltı, Ergenekon gibi dergiler işaret edilmiş ve bu unsurlar "Atatürk'ün belirlediği Türk dış politikasının sağlam ilkelerini çiğneyerek" Türkiye'yi maceraya sürüklemekle suçlanmıştır. Kısa süre sonra broşürde adı geçen kişiler hemen cevap niteliğinde karşı broşürler kaleme alır. Karşı broşürlerde ise kızıl tehlikenin

35 1943 Haziran ayında Şefik Hüsnü, Reşat Fuat, Dede Ahmet, Zeki Baştımar, Mihri Belli'nin katılımıyla Merkez Komite toplanmış, parti politikaları ile ilgili önemli kararlar alınmıştır. Bkz. Mihri Belli, a.g.e., s.235.

36 Zeki Baştımar'da sunduğu raporda, Sovyetler Birliği'nin savaşı kazanacağını anlaşılmamasının partideki hararetlenmeyi artırdığını söyler: "1943 yılında Hitler orduları Sovyet topraklarından yüz geri edilerek kovalanmaya başlayınca, bu zat (Reşat Fuat) askerlik hizmetini yarıda bırakarak İstanbul'a dönüyor, evvelce reddettiği gizli çalışma teklifini bu defa kabul ediyor... Komünistlerin bile varlığından şüphe etmeye başladıkları Komünist Partisi, hiç olmazsa, komünistler arasında kendini duyuruyor. İstanbul'da bir vilayet komitesi kuruluyor". Zeki Baştımar Ankara'daki teşlilatın ise 1940'tan beri faaliyetine aralık vermediğini ileri sürmektedir. TKP MK Dış Bürosu 1962 Konferansı, s.70.

37 Aclan Sayılğan, a.g.e., s.265.

38 Broşürünün Reşat Fuat tarafından yazıldığına dair bilgi için bkz. Mihri Belli, a.g.e., s.237, Vartan İhmalyan, Bir Yaşam Öyküsü, Cem yay., İstanbul, 1989, s.64, Zihni Anadol, Truva Atında İlk Akşam, Milliyet yay., İstanbul, 1988, s.181.

temsilcisi olarak Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel, Nazım Hikmet, Sabahattin Ali, Behice Boran, Pertev Naili Boratav gibi isimler gösterilir³⁹.

Öte yandan Türk basınında özellikle *Tan* ve *Tasviri Efkâr* gazeteleri bu tartışmaya katılır, *Tan* gazetesi Faris Erkmán'ın görüşlerini desteklerken, *Tasviri Efkâr* gazetesi ve Peyami Safa, Erkmán'ın görüşlerini şiddetle kınar. Hatta *Tan* gazetesinde "En Büyük Tehlike" broşürünü tanıtan bir yazı dizisi kaleme alınır⁴⁰. Bu tartışma bir süre sonra Meclis'e de taşınmıştır. 5 Temmuz 1943 tarihinde TBMM'de, Cevdet Kerim İncedayı konuyla ilgili olarak iddia edildiği gibi Türkiye'de Pan-Turancı bir akım ve milliyetçilik yorumu olmadığını ileri sürmüş, ardından da Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu kürsüye gelerek; bu konuda ciddiye alınacak bir tehdit olmadığını şu sözlerle dile getirmiştir: "Bizim memlekette ciddiyetle kaale alınabilecek bu vasıflar üstünde veya haricinde bir milliyetçilik, ne mevcuttur, ne de bu yolda tezahürata şahit olduk"⁴¹.

Legal yayın komitesinin hazırladığı bir diğer broşür ise Suat Derviş imzası taşıyan "Niçin Sovyetler Birliği'nin Dostuyum?" adlı yayın olmuştur⁴². Mihri Belli'ye göre bu broşür; "İktidarca sistemli şekilde körüklenen anti-sovyet propagandanın panzehiri niteliğindedir"⁴³. Bu yönüyle broşür, Kurtuluş Savaşı'nın ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan Sovyetler Birliği ile dostluk politikasına dönüş çağrısı taşımaktadır. Broşürün önsözünde Suat Derviş, bu broşürü yazma ihtiyacını, özellikle Türkçü-Turancılar tarafından yayınlanan "Kızılar ve Sollar" ile "Kızıl Faaliyet" adlı broşürlerde kendisi hakkında "Sovyetler Birliğine dost oluşu" yönünde yer alan suçlamalara cevap verme niyetiyle kaleme aldığını bildirir.

Bütün bu faaliyetlerin sonucunda Şefik Hüsnü'ye göre, gizlilik kurallarına yeteri kadar uyulmadığından, 1944 tevkifatı başlayacak ve geniş çaplı tutuklamalar olacaktır. Yedeksubay öğrencisi olan Ziya Nur Erün'nün cebinde bulunan TKP'nin gizli bülteni üzerine başlayan tutuklamalar Reşat Fuat ve eşi Suat Derviş'i de içine almıştır. Ancak 1944 tevkifatında parti merkez komitesi bütünüyle ortaya çıkarılamamış ve hatta tutuklanan Merkez Komite üyeleri Zeki Başımarmar ve Celal Benneci dava sonunda beraat etmiştir. Şefik Hüsnü ise bu tevkifatta ortaya çıkarılamamıştır. Aclan Sayılğan bu durumu Şefik Hüsnü'nün kamuflyajdaki başarısı olarak göstermektedir⁴⁴. Dava sanıklarından Hayk Açıkgoz ise başka bir noktaya dikkat çekmektedir. Bu nokta, emniyetteki sorgulama sırasında sanıklara karşı uygulanan tavrın birden değişmesidir. Hayk Açıkgoz bunun nedenini, savaşın genel gidişatında siyasi ve askeri durumun

39 Birçok ünlü yazarın ve aydınının "kızıl komplo"ya katılıp "komünist" propaganda yapmakla suçlandığı başlıca kaynak Reha Oğuz Türkkán'ın "Kızıl Faaliyet" adlı kitapçığıdır.

40 *Tan*, 26 Haziran 1943.

41 *Tan*, 6 Temmuz 1943.

42 Broşürün metni için bkz. *Kırklı Yıllar-I, Niçin Sovyetler Birliğinin Dostuyum?*, Tüstav yay., İstanbul, 2002, s.55-109.

43 Mihri belli, *a.g.e.*, s.238.

44 Aclan Sayılğan, *a.g.e.*, s.276-277.

değişmesi, harbin yakında Almanlar aleyhine sona ereceğinin anlaşılmasına başlamaktadır. Hatta iddiaya göre hükümet, polis tahkikatına bir an evvel son verilmesi ve tutukluların askeri mahkemeye verilmesi için talimat vermiştir⁴⁵.

Bu dönemde üniversite gençliğiyle ilişkilerini geliştirmek için “İleri Gençlik Birliği Teşkilatı” kurulur, başına ise Mihri Belli geçer. 1944 yılı başında başlayan TKP tevkifatı sürerken bunun dışında kalan Mihri Belli ve Tahsin Berkem 19 Mayıs 1944 sabahı Süleymaniye Camii'nin minareleri arasına üzerinde “Saraçoğlu Faşisttir” yazılı “Vurgunculuk ve Faşizme Karşı Savaş Cephesi” imzalı bir pankart asma girişiminde bulunurlar. Cami görevlilerinin müdahalesiyle kaçarken ayağından yaralanan Tahsin Berkem yakalanınca pankartı asan diğer kişinin Mihri Belli olduğu ortaya çıkar. Bu arada 1 Mayıs 1945'te üniversite öğrencilerinin Eyüp Feshane Fabrikası'na üzerinde orak-çekiç olan ve “İşçiler Birleşiniz” yazılı pullar yapıştırmasıyla başlayan tutuklamalar sonunda İleri Gençlik Birliği davası başlar ve 55 kişilik dava Şubat 1946'da sonuçlanır. Aralarında Mihri Belli'nin de bulunduğu 7 kişi 2 yıl, diğer sanıklar ise 1 yıl 8 aydan 5 aya kadar değişen hapis cezalarına çarptırılır⁴⁶.

Diğer yandan Şefik Hüsnü'nün raporunda “Ankara'da çıkan Marksist iki ciddi mecmuaya muntazaman rehberlik ettik” diyerek Ankara'da çıkarılan Yurt ve Dünya ile Adımlar dergilerini işaret etmesi bu dergilerin TKP'nin kontrolünde çıkarıldığı, Dil-Tarih hocalarının TKP'li olduğu algısını oluştursa da bu durumun gözden geçirilmesi gerekmektedir⁴⁷. 1946 komünist tahkikatını yürüten savcı Kazım Alöç, her ne kadar Yurt ve Dünya'nın komünist partisi kontrolü altında neşriyat yaptığını tespit ettiklerini söylese de Şefik Hüsnü'nün söz konusu ifadeleri dışında ortaya herhangi bir kanıt koyamamıştır⁴⁸. Behice Boran, Adnan Cemgil, Niyazi Berkes, Pertev Naili Boratav ve Muzaffer Şerif Başoğlu yönetimindeki söz konusu yayınların TKP'nin denetimi altında çıktığı iddiası çeşitli kereler dile getirilmiştir. Vedat Türkali; Yurt ve Dünya ile ilgili olarak “Kemalist çizgide, örtülü Marksist” tanımını kullanmıştır. Muzaffer Şerif ile Behice Boran'ın diğerlerine göre daha Marksist militan tavır içinde olduklarını ise şu cümlelerle anlatır: “O, 42-43 kışını sık sık buluşup konuşarak geçirdik Behicelerle. Adımlar dergisinin çıkan ilk sayısını ıslatmak için Muzaffer Şerif, Behice Boran'ı, Merih'i, beni Ankara'nın ünlü bir lokantasına götürdü bir akşam. Aşırı sevinç içindeydiler; dergiyi çıkarma iznini almaları kolay

45 1944 Tevkifatı ile ilgili ayrıntılı bilgi için dönemin tanıklarının yazdığı anılar yol gösterici niteliktedir. Belli başlı eserler, Hasan İzzettin Dinamo, *TKP Aydınlar ve Anılar*, Yalçın yay., İstanbul, 1989, Vartan İlmalyan, *a.g.e.*, Zihni Anadol, *a.g.e.*, Ayrıca iddianame ve mahkeme kararı için ise bkz. *Kırklı Yıllar-2 1944 Davası*, s.87-283.

46 İleri Gençlik Birliği ve Davası ile ilgili bilgi için bkz. Mihri Belli, *a.g.e.*, s.249-259.

47 Bu Rapordaki dergilerinin Yurt ve Dünya ile Adımlar dergileri olduğu ayrıca 1947 yılında İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer tarafından Meclis kürsüsünde açıklanmıştır. Bu da beraberinde dergileri çıkaran DTCF'nden tasfiye edilmeleriyle sonuçlanan süreci hızlandırmıştır.

48 Rasih Nuri İleri, *Kırklı Yıllar-5 Kazım Alöç 'İfşa Ediyorum' Türkiye'de Komünizm ve İrkçılık*. Tüstav Yayınları, 2006, İstanbul, s. 140.

olmamıştı. İstanbul'dan "Parti" adına gelen Mihri (Belli), Muzaffer Şerif'in bütün gerekçelerine karşın, Yurt ve Dünya'dan ayrı bir dergi çıkarmanın doğru görülmediğini bildirmişti. Sonunda, tam istasyonda, 'Biz tastamam Zeki Baştımara'ın denetiminde bir dergi çıkaracağız', deyince akan sular durmuştu"⁴⁹.

Mihri Belli ise anılarında, yukarıdaki ifadeleri doğrular nitelikte bilgiler verir. Belli'ye göre, aslında *Yurt ve Dünya* dergisini İstanbul'da çıkarmaya karar verdiklerini ancak çeşitli nedenlerden dolayı, derginin Ankara'da çıkarıldığını belirtir⁵⁰. Ankara çevresinin dergiyi İstanbul'da çıkartmaktan vazgeçip, araya mesafe koymaya çalıştıklarını da belirtmekten geri kalmamıştır⁵¹. Behice Boran ve Muzaffer Şerif'in *Yurt ve Dünya* dergisinden ayrılıp yeni bir dergi çıkarmaya çalışmaları üzerine; Mihri Belli, Şefik Hüsnü ve Reşat Fuat'ın "*arabuluculuk edip küsleri barıştırma işini*" kendisine verdiğini söyler. Sonuçta Muzaffer Şerif'in evinde *Yurt ve Dünya* cıların katıldığı bir toplantı yapılmış küsler barışmış ve her iki derginin de ahenk içinde çalışması yönünde aynı toplantıda karar da alınmıştır. Mihri Belli'ye göre bu müdahalenin olumlu sonuç vermesinde, kendisinin, karşılarına örgüt adına çıkması etkili olmuş, Şefik Hüsnü ve Reşat Fuat'ların baskısı küsleri bile barıştırmıştı.

Bütün bunlara karşılık Pertev Naili Boratav kendisiyle yapılan bir söyleşide "*Komünist hareketiyle.... Şefik Hüsnü ile bir ilişkiniz olmuş muydu?*" sorusu üzerine şu cevabı verir: "*Hiç, hiç. Ben, Niyazi ve Behice de şahsen tanışmış değiliz*". Kendisine Şefik Hüsnü'nün yukarıdaki ifadeleri hatırlatılınca "*Belki faaliyetlerine renk vermek, kendi propagandası için, yahud da bizim neşriyatımızı bir bakıma partisi için faydalı görmüştür de onun için öyle ifade etmiştir*" diye karşılık verir⁵². Ayrıca benzer soru Adnan Cemgil ve Mediha Berkes'e de sorulmuş ve iddia edildiği gibi böyle bir siyasi bağlantının olmadığı yönünde cevap alınmıştır⁵³. *Yurt ve Dünya* cıların Şefik Hüsnü ve partinin diğer önemli isimleri ile irtibat konusunda ortak bir tavır benimsediklerini söylemek son derece güçtür. Bu noktada göz ardı edilmemesi gereken bir husus da Behice Boran ile Muzaffer Şerif'in parti ve parti çevresine daha yakın durduğudur. Behice Boran, Uğur Mumcu'ya parti üyesi olmadığını ancak Zeki Baştımara ile tanıştıklarını ve aralarında fikir birliği olduğunu söylemiştir⁵⁴. Bunlara karşılık Niyazi Berkes ise daha uzak davranıp araya mesafe koymayı tercih etmiştir.

49 Vedat Türkali, a.g.e., s.75.

50 Mihri Belli, a.g.e., s.200.

51 Mihri Belli'nin belirttiğine göre, Niyazi Berkes Ankara'daki arkadaşlarına şunları söylemiştir: "*Mihri'yle buluştuk. Tam bir militarist hava içinde. Üniformayı bedenine uydurmuş. Ayağında süvari çizmeleri, mahmuzları cangül cüngül ötüyor. Kafayı da sıfır numara kazıtmuş, Prusya ordusu subaylarına benziyor. Üstelik bizim dışımızda bazı çevrelerle ilişkisi olduğunu sanıyorum. Dergiyi İstanbul'da çıkartmasak iyi olur.*" Mihri Belli, a.g.e., s. 200-203.

52 Mete Çetik, *Üniversitede Cadı Kazanı 1948 DTCF Tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav'ın Müdafası*, Tarih Vakfı yay., İstanbul, 1998, s. 210.

53 Meltem Ağduk Gevrek, *Yurt ve Dünya (1941-1944)*, AÜ. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s. 80.

54 Uğur Mumcu, *Bir Uzun Yürüyüş*, Tekin Yayınları, İstanbul, 1993, s. 29

Şefik Hüsnü'nün raporunda TKP ile ilişkili gösterilen bir diğer yayın organı Tan gazetesi olmuştur. Zekeriya ve Sabiha Sertel çiftinin yönetimindeki Tan gazetesi rapora göre partinin görüşlerini günü gününe kamuoyuna duyurmaktadır. Hatta "Tan" imzalı çıkan başyazıların pek çoğu Şefik Hüsnü tarafından kaleme alınmıştır. Tan gazetesini çıkaran Zekeriya Sertel'e⁵⁵ göre, eşi Sabiha Sertel'in özellikle Yeni Edebiyat dergisini çıkaranlar ile ilişkilerinin daha yakın olduğu görülür⁵⁶. Sabiha Sertel'in Suat Derviş'in istediği üzerine Yeni Edebiyat dergisine yazdığı bir yazı yüzünden hakkında soruşturma açılmıştır. Ayrıca Sabiha Sertel aynı yıllarda Projektör dergisi yayınlanmış ancak derginin ilk ve tek sayısı toplatılmıştır.

4. İleri Demokrat Cephesi'nin Kurulmaya Çalışılması

Şefik Hüsnü raporunda; savaş yıllarında uygulanan politkalardan dolayı halkta, hükümete yönelik derin bir hoşnutsuzluğun oluştuğunu ifade ederek "bütün terakkiper anti-faşist grup ve teşekküllerden mürekkep demokrasi ve kurtuluş cephelerini", içine alacak şekilde hatta Halk Partisi'ne de yer vererek "faşizme ve vurgunculara karşı" Demokratik Mücadele Cephesi altında bir teşekül yaratmaya çalıştıklarını söyler: "Son zamanlarda idare konusunda korkunç bir şekilde yayılmış olan rüşvet ve suistimaller ile bir kat daha ağırlaşan bu feci duruma son vermenin tek çaresi hükümeti, mâzileri Hitlerci Almanlara uşaklık etmiş olmak ve Türk ırkçılığı bataklığına düşmüş olmak lekeleri ile kirlenmemiş Atatürk inkılabına ve demokrasi prensibine bağlılığı şüphe götürmez daha namuslu ve değerli vatandaşlara bırakmaya mecbur etmektir. Bu gayeye kısa zamanda erişmek imkanı vardır. Zira pek muhtelif çevrelerde hoşnutsuzluk ve serbestçe içini dökmek ve toplamak ihtiyacı o kadar yayılmıştır ki; bütün bu savaş idarelerinin bir Demokrat cepheye doğru akıp kabarmasını sağlamak, ortaya önünde durulmaz bir siyasi kuvvet çıkarmak için yeter"⁵⁷.

Dolayısıyla savaş sonrası oluşan uluslararası ortamın yarattığı hava TKP'yi harekete geçirmiş ve Türkiye'de hükümete karşı yürütülecek demokrasi mücadelesine önderlik etme planlarına itmiştir. Şefik Hüsnü'ye göre; bir taraftan Halk Partisi'nin idareci kadrosu Sovyet aleyhtardır ve Londra'nın Sovyetler ile işbirliği kurmasına karşıdır. Bundan ötürü, iki büyük Anglosakson demokrasisi

55 Tevfik Rüştü Aras'ın belirttiğine göre, Zekeriya Sertel komünist falan sayılmazdı. Sadece karısı Sabiha Seretel'in müthiş tesiri altındaydı. Sabiha Sertel ise Nazım Hikmet'in fikri esiriydi. Aktaran Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Bilgi yay., 3. baskı, İstanbul, 1990, s.141.

56 Zekeriya Sertel kendisiyle ilgili iddialara anılarında cevap vermeye çalışmıştır: "Zaten sağ eğilimli dostlarım, beni komünist sayarlardı. Çünkü onlarla tartışmalarında ben, her vakit sol fikirleri savunurdum. Sağcılar her meselede o kadar dar düşünüyor, o kadar yanlış yargılara varıyorlardı ki, onlara karşı gerçeği ve sol fikirleri savunmaktan kendimi alamazdım. Fakat sol eğilimli dost ve tanudıklarında bana burjuva derlerdi. Çünkü onlar da o kadar sekterce konuşur, öyle gerçekten uzak hayallere saplanırlardı ki, onların bu dar görüşlerini eleştirmemek mümkün olmuyordu." Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitapevi, 4. baskı, İstanbul, 2000, s.226.

57 Aclan Sayılğan, *a.g.e.*, s.270.

de, Türk hükümetinin ömrünü bir gün bile uzatmaya yardım etmek şöyle dursun, idare mekanizmasının demokratlaştırılması hususunda nüfuzlarını kullanmak suretiyle, içerideki demokrat kuvvetler cephesini desteklemek zorundadırlar. Bunun da memleketteki tek fırka hakimiyetinin ve otoriter idarenin yıkılmasını ve Türkiye'de hakiki ve fiili demokrasi devresinin açılmasını çabuklaştıracağı besbellidir⁵⁸.

Aclan Sayılğan'a göre TKP'nin siyasetindeki bu değişikliğin, yani cephe politikasına hız verişinin nedeni, 1943 yılı içinde Stalin tarafından yeni dünya şartları içinde Komitern'e son verilmesi olmuştur. Stalin bu konuyla ilgili yaptığı bir mülakatta Komünist Enternasyonel'in dağıtılmasının nedenlerini sayarken şunları ifade etmişti. "Bu hürriyete aşık memleketlerdeki vatanseverlik için siyasi ve dini fikirleri bir yana bırakarak, vatandaşların terakkiperver ilerici kuvvetlerinin, bir tek Milli Kurtuluş Cephesi dahilinde birleştirilmesi ve bu kuvvetlerin faşizme karşı tevcih edilmesi işini kolaylaştıracaktır. Hissiyatım Komünist Enternasyoneli'nin dağıtılmasının tamamıyla zamanında alınmış bir tedbir olduğu merkezindedir. Çünkü, faşizm baskısından kurtulmak için, müşterek hücumu aralarında tanzim etmeleri lüzumu vardır"⁵⁹.

İkinci Dünya Savaşı'nın kaderi belli olduktan sonra iktidar partisinin içinde belirmeye başlayan muhalefet hareketi TKP'nin gözünden kaçmamış ve TKP'nin faaliyet programında yapılan değişiklikle, iktidar partisi içindeki muhalefet ile temasa geçilmeye çalışılmış, ancak cephenin kurulması mümkün olamamıştır. 1945'in başından itibaren Türkiye'de muhalefet partileri için kurulma hazırlıkları başlamıştı. Bunun üzerine Şefik Hüsnü, 31 Temmuz 1945 günü yeni bir cephe programını "İleri Demokrat Cephesi" adıyla, ileri demokrat cephe etrafında "Milli Birlik" sloganı ile ortaya koydu. Şefik Hüsnü, programı gizli parti kademelerine gönderirken şu direktifi de ilave ediyordu: "Dikkat edeceğimiz nokta, muhalefet partilerinin idarecileri olmaya namzet olanları mümkün olduğu kadar sosyalist demokrasiye çekmektir"⁶⁰.

58 A.g.e., s.270.

59 Stalin, Komitern'in dağıtılmasının yerinde ve zamanında alınmış bir karar olduğunu, çünkü hürriyet yanlısı milletlerin müşterek düşmanı olan, Hitlerizme karşı birlikte hücumla geçmeyi kolaylaştıracağını söylemiştir. Komitern'in dağıtılmasının nedenlerini ise şöyle sıralamıştır: "Bu Moskova'nın diğer milletlerin hayatına müdahale etmek bu milletleri bolşevikleştirmek niyetinde olduğunu iddia eden Hitlercilerin ileri sürdüğü bu yalanın yüzünden maskesini atmaktır. Bu, muhtelif memleketler komünist partilerinin kendi vatandaşlarının menfaatine olarak değil, fakat haricden gelen emir üzerine hareket ettiği iddiasında bulunan işçi hareketi dahilindeki komünizmin aleyhtarlarının ileri sürdüğü bühitanların yüzünden maskesini atmaktır. Bu hürriyete aşık memleketlerdeki vatanseverlik için siyasi ve dini fikirleri bir yana bırakarak vatandaşların terakkiperver 'İlerici' kuvvetlerin bir tek milli kurtuluş cephesi dahilinde birleştirilmesi ve bu kuvvetlerin faşizme karşı tevcih edilmesi işini kolaylaştıracaktır. Bu, bütün memleket vatanseverleri için, hürriyete aşık bütün milletlerin Hitlerizmin dünyayı tahakkümü altına alması tehdidiyle savaşmak üzere bir tek beynelminel cephe halinde birleştirilmesi işini kolaylaştırmakta ve bu suretle istikbalde milletlerin müsavat esasına dayanan dost hane bir cemiyet halinde tanzim edilmesine yol açmaktır." Stalin'in beyanati için bkz. Aclan Sayılğan, a.g.e., s.279-280.

60 Aclan Sayılğan, a.g.e., s.282.

1945 yılı içinde uluslararası koşulların ve iç siyasetin geldiği nokta çok partili yaşamı gerekli hale getirmişti. Bu sırada, CHP içindeki muhalefet gün yüzüne çıkmış, yeni parti kurulması için çalışmalar başlatılmıştı. Bu çalışmalar esnasında, geniş bir demokratik cephe oluşturma çabaları gündeme gelmiştir. Özellikle CHP'den istifa eden Celal Bayar ve Adnan Menderes ile Tan gazetesi kadroları ittifak arayışına girmiştir. Zekeriya Sertel'e göre, Celal Bayar'ın istifa mektubunu birlikte yazmışlardı. Tevfik Rüştü Aras da Tan gazetesine gelerek, ikinci bir partinin gereğinden söz ederek, tek parti ve tek şefe karşı özgürlük ve demokrasi savaşında birlikte çalışmayı önermiş, Celal Bayar ve Adnan Menderes ile birlikte hareket ettiklerini belirtmiştir. Sonuçta "Cumhuriyet Demokrat Partisi" adını taşıyan, dış politikada Sovyet dostluğunu temel alan, demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesini amaçlayan yeni partinin kurulması kararlaştırıldı⁶¹. Aynı günlerde Tan gazetesi de, hükümete ve CHP'ye karşı yaptığı sert eleştirilerin dozunu yükseltmiş ve kurulacak olan yeni partinin sözcülüğünü üstlenmişti. Bir süre sonra yayın organı olarak faaliyet gösterecek bir dergiye ihtiyaç duyulunca Sabiha Sertel'in dergi çıkarmasına karar verildi. Sabiha Sertel'in amacı ise, özgürlük ve demokrasi davasında bir ortak cephe kurmaktı. Bu amaçla İnönü'nün tek parti ve tek şef sistemine karşı çıkan ve bir demokratik rejim ülküsü etrafında birleşebilecek herkesi bu cepheye almak fikrindeydi⁶². "Görüşler" dergisinin kapağında yazı vaat edenler arasında, Celal Bayar, Adnan Menderes, Tevfik Rüştü Aras, Fuat Köprülü, Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel, Pertev Boratav, Behice Boran, Niyazi Berkes, Adnan Cemgil, Esat Adil, Sabahattin Ali, Hulusi Dosdoğru, Nail Vahdeti Çakırhan isimleri yer alıyordu. Ancak derginin ilk ve tek sayısına yazı vaat etmelerine rağmen Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü yazı göndermedi.

Aynı dönemde, Abidin Nesimi'nin belirttiğine göre, eski İçişleri Bakanı Cami Baykurt da yeni bir parti için çalışmalar yapıyordu. Cami Baykurt'un hazırlığını yaptığı bu parti, Türkiye Emekçi Köylü Sosyalist Partisi'ydi. Baykurt günlük gazete kurmadan bir siyasal parti kurmanın ve yaşatmanın olanaksız olduğunu biliyordu. Bunun için Sabahattin Ali ile birlikte *Yeni Dünya* gazetesini çıkardılar. Ayrıca Cami Baykurt, Fevzi Çakmak'ın başkanlığında bir siyasal parti kurmak girişiminde bulunmuş, bu partinin ön programı Abidin Nesimi tarafından hazırlanmıştır. Hatta Cami Baykurt'un katkısından sonra bu program, görüşleri alınmak üzere, Sabiha Sertel, Şefik Hüsnü, Behice Boran, Esat Adil ve daha başkalarına sunulmuştur. Kurulacak partinin esaslarını Cami Baykurt kitle partisi olacak şekilde hazırlıyordu⁶³.

Sol muhalefet ile Demokrat Parti arasındaki ilişkiye Mihri Belli de anılarında değinmiştir. Şefik Hüsnü'nün Mihri Belli'ye anlattığına göre, DP'liler, Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nin kurulmasına engel olmak istemişlerdir.

61 Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s.225-227.

62 *A.g.e.*, s.228.

63 Abidin Nesimi, *Yılların İçinden*, Gözlem yay., İstanbul, 1997, s.220-226.

Parti kurulmadan az önce Şefik Hüsnü'ye, DP İstanbul İl Başkanı özetle şunu söylemiştir: “Bugün birinci sorun CHP’yi iktidardan düşürmek, halkın oyuyla bir demokratik iktidarı başa getirmektir. Elbette ki demokraside sağ da olur, sol da olur. DP’nin solunda bir emekçi partisinin kurulmasını demokrasinin gereği sayarız. Ama şu anda böyle bir partinin kurulması muhalefet kuvvetlerini böler. Gelin kuvvetleri DP’nin çatısı altında birleştirelim, şu CHP’yi alaşağı edelim”⁶⁴. Aynı konuyla ilgili olarak Mihri Belli Harbiye Askeri Cezaevi’nde yatarken, Celal Bayar’ dan kendisine iki kez “Mücadeleni anlıyoruz, Güzel günler gelecektir” cümlelerini içeren dayanışma mesajları geldiğini ileri sürer⁶⁵. Sonuçta bu iki girişimde, 4 Aralık 1945 günü *Tan* ve *Yeni Dünya* gazetelerinin yakılıp, tahrip edilmesiyle son bulur. Baskından bir gün sonra Celal Bayar ile Adnan Menderes Görüşler dergisiyle hiçbir ilgilerinin olmadığını gazetelere ilan eder.

1946 yılında ise tekrar demokratik bir cephe için, “İnsan Hakları Derneği” kurulmaya çalışılmıştır⁶⁶. Cami Baykurt, Tefik Rüştü Aras ve Zekeriya Sertel bu amaç doğrultusunda öncü olmuşlardır. Zekeriya Sertel, derneğin kuruluş mantığını; “Celal Bayar’la Adnan Menderes’in, halkın özlediği özgürlük ve demokrasiyi kurmayacakları, hatta kurmak istemeyecekleri kesindi. Onun için biz, özgürlük ve demokrasiyi başka bir yoldan savunmak istiyorduk. İnsan Hakları Derneği’ni bu amaçla kuruyorduk. Bu girişimin başarıya ulaşması için, Genel Kurmay Başkanlığı’ndan çekilmiş olan Mareşal Fevzi Çakmak’ı da aramıza almaya karar verdik”⁶⁷ diyerek

64 Mihri Belli, a.g.e., s.269.

65 A.g.e., s.269.

66 Metin Toker, İnsan Hakları Derneği’nin “sol takımın” açıktan giriştiği bir hareket olduğunu, ancak ondan önce yine aynı takımın, Sovyetler’e cevabi notanın verilmesinden tam on gün sonra Mareşal’i Meclisten çekilip bir halk hareketi yapmaya davet ettiklerini iddia eder. Toker’e göre, Cami Baykurt ve Zekeriya Sertel Türkiye’de parlamenter sistemin işletilmesine çalışılmasından değil, bir halk hareketine girilip rejimin değiştirilmesinde yana olduklarını ileri sürmüştür. Bundan sonraki gelişmeleri ise şöyle özetlemiştir: “Sol Takım Bayar ve arkadaşlarından hiç yüz bulamadı. DP onların hakimiyeti altında olduğundan sol takım için başka kahrman aramak lazımdı. Sertel ve Baykurt ihtiyar Mareşali ele geçirmeyi planladılar. İki kafadar daha sonra Mareşal’a bir mektup kaleme aldılar.” Bu mektup daha sonra Sıkıyönetim Komutanlığınca Zekeriya Sertel’in evinde yapılan aramada ele geçmiş 1947 yılının Ocak ayında Dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer tarafından okunmuştur. Mektupta ise Mareşal’a şu teklifte bulunulmuştu: “Mecliste kürsüye çıkın ve Cumhurbaşkanının, Meclisin, hükümetin gayri meşru olduğunu ilan edin. Böyle bir mecliste kalarak onun mesuliyetlerine iştirak edemeyeceğinizi bildirin. “Gemisi batmak üzere bulunan bir amiral” gibi bayrağınızı alarak dışarıda, halkla beraber onun hakkını ve davasını müdafaa ediniz.” Metin Toker göre, bu teklifin daha iyi anlaşılması için o dönemdeki Türk-Sovyet ilişkilerine bakmak gerekir: “Sovyetler Birliği, Türkiye’ye bir nota sunmuştur. Resmen, Boğazlarda ‘ortak savunma’ teklif etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti 23 Ağustosta, Meclisinin iki kanadının mutabakatıyla Rus notasını reddetmiştir. Sol takım 2 Eylül’de ihtiyar Mareşal’e bu hükümeti, bu meclisi, bu Cumhurbaşkanını gayri meşru ilan ettirmek istiyor. Böyle bir halde, Türk notası bütün hukukiliğini kaybedecektir ve zaten kapıda bekleyen Kızıl orduya Türk milletini, başındaki gayri meşru iktidardan kurtarmanın yolu açılacaktır.” Metin Toker, a.g.e., s.141-142.

67 Vedat Türkalı’nın anlatığına göre, Cami Baykurt, Fevzi Çakmak’ın eski dostuydu. Mareşal’in Nazım Hikmet’i mahkum ettirmekten dolayı üzüntü duyduğu haberini haberini Şefik Hüsnü’ye Cami Baykurt getirmişti. İnsan Hakları Derneği’nin başına Mareşal’in getirilmesi konusunda Şefik Hüsnü’yü ikna eden de Cami Baykurt’tu. Vedat Türkalı, a.g.e., s.108-109.

özetler. Bundan sonra başkanlık teklifi Fevzi Çakmak'a iletilir, derneğin amacı kendisine anlatılır ve derneğin programının Birleşmiş Milletler'ce kabul edilen İnsan Hakları Yasası olduğu ifade edilir. Bu örgütün aracılığıyla, partilerin ve hükümetin üstünde çalışabileceği ve onların anti-demokratik ve insan haklarına aykırı davranışlarının denetlenebileceği Mareşal'e anlatılır. Fevzi Çakmak'ın öneriyi kabul etmesi üzerine, derneğin tüzüğü Cami Baykurt ile Zekeriya Sertel tarafından hazırlanır. Ancak kurucuları arasında Fevzi Çakmak, Kenan Öner, Tefvik Rüştü Aras, Cami Baykurt, Zekeriya Sertel ve Sadık Aldoğan olan İnsan Hakları Derneği ilk toplantısında yaşananlardan dolayı doğmadan ölmüştür⁶⁸.

Bütün bu girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından, Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişikliklerle, sınıf esasına dayanan partilerin kurulmasına olanak tanınması, Türkiye'de sosyalist partilerin kurulmasına ortam hazırlamıştır.

5. Türkiye Sosyalist Partisi ile Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nin Kurulması

Geniş tabanlı muhalefet girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, Şefik Hüsnü Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişikliklere dayanarak TKP ile doğrudan ilişkisi olmayan sol eğilimli kişilere bir sosyalist parti kurdurmayı düşündü⁶⁹. Böylece, Esat Adil'in önderliğinde, Marksizm'den hareket etmekle beraber, tatbikatta klasik sosyalist partilerine benzeyen *Türkiye Sosyalist Partisi* (TSP) 14 Mayıs 1946 tarihinde kuruldu⁷⁰. Kurucuları arasında Hüsamettin Özdoğu, Mustafa Börklüce, Macip Güçlü, İhvan Kabacıoğlu ve Aziz Uçtay isimleri yer alıyordu. Faaliyetini sendikal örgütlenmeye öncelik vererek sürdürmeye başlayan TSP, İstanbul'daki Genel Merkezi dışında hiçbir yerde de

68 Zekeriya Sertel, ilk basın toplantısında yaşanan gelişmeleri şöyle aktarmıştır: "*Daha konuşmalara başlamadan, büronun kapısı önünde bir gürültü işitildi. Sonra hızla kapı açıldı, bir genç içeriye girdi. Bu yirmi beş yaşlarında uzun boylu, sarışın bir adamdı. Heyecanlı ve yüksek sesle bağırıyordu: 'Paşam komünistler sizi aldatıyor!' birden ayılmıştık, polisin ani baskınına uğramıştık. Bu gencin polis tarafından gönderilmiş bir kışkırtıcı olduğuna şüphe yoktu. Toplantının havası bozulmuştu bu durumda konuşmanın güçlüğü yüzünden başka bir gün toplanmak üzere dağılmaya karar verdik.*" Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s.241. Ertesi günü bu olay gazetelerde, Zekeriya Sertel'in Fevzi Çakmak'ı komünizme alet ettiği şeklinde yorumlanmış, bu da Fevzi Çakmak'ın geri çekilmesine yol açmıştır.

69 Mevcut şartlardan legal bir sosyalist parti kuruluşu için yararlanmayı öne alan yeraltındaki Türkiye Komünist Partisi'nin merkez yönetimi yaptığı bir Plenum toplantısıyla konuyu görüşmüş, kurulması düşünülen legal sosyalist partinin başkanlığı için TKP'nin bilinen kadrolarının dışında sola yatkın ve popülaritesi olan bir kişi düşünüldüğünden; emekli Mareşal Fevzi Çakmak, Cami Baykurt ve Tefvik Rüştü Aras isimleri ortaya atıldıysa da hiçbiri kabul görmeyince Esat Adil Müstecaplı ismi üzerinde anlaşıldı. Yeraltındaki TKP'nin İstanbul Vilayet Komitesi Sekreteri Hüsamettin Özdoğu ve MK üyesi Sarı Mustafa (Börklüce)'nın da legale çıkarak Esat Adil ile birlikte kurulacak partinin Politbüro'sunu oluşturmaları kararlaştırıldı. "*Aldatıcı Bir Özgürlük Ortamında İki Sosyalist Parti*", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, C.VI, İletişim Yay., İstanbul, 1989, s.1930.

70 Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, Afa yay., İstanbul, 1996, s.287.

şube açmamıştı. Yaşanan anlaşmazlık sonucunda Şefik Hüsnü, TSP'nin karşısına 19 Haziran 1946 günü *Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi*'ni (TSEKP) kurarak çıktı. Partinin merkezi İstanbul idi. Kurucular arasında Şefik Hüsnü, İstefo Papodopulas, Habil Amado, Hariç Akman, Fuat Bilege, Ragıp Vardar, Aydın Vatan, Müntekim Ökmen gibi isimler yer alıyordu. TSEKP, kendisinden bir ay önce kurulan TSP'den farklı olarak, politik teşkilatlanmaya hız verdi. Kısa sürede Kocaeli, Adana, Ankara ve Gaziantep illerinde örgütlenerek kadrolarını genişletti. Şefik Hüsnü'nün başkanlığında kurulan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi programında partinin hedefleri "uzak hedef" ve "yakın hedef" olarak iki ayrı madde halinde düzenlemiştir⁷¹. Programın ikinci maddesi, partinin "uzak gayesi" olarak: "*Geniş halk yığınlarının gittikçe daha ziyade yoksullaşması sonucunu doğuran işgücünün sömürülmesi ortadan kaldırmak; büyük istihlal vasıtalarını milletin müşterek mülkiyetine geçirmek; Bir sosyalist demokrasi içinde, bütün millet fertlerine yüksek bir geçim ve mesut bir hayat sağlamak*" şeklinde belirtilmiştir. Öte yandan programa baktığımızda, bütünü yakın hedefi oluşturan demokratik mücadele esasına dayandığı ve bu konuda somut önerilerin getirildiği görülür. Programda dış siyasetle ilgili olarak ise, Sovyetler Birliği'ne vurgu yapılmadan San-Fransisco'da kabul edilen Birleşmiş Milletler Anayasası'na uyulması, bu ilkeleri kabul eden devletlerle samimi dostluk münasebetlerinin kurulması, komşu demokrat memleketlerle sıkı bir dostluk ve beraberlik çerçevesi içinde, Büyük Britanya ve Birleşik Amerika Hükümetleri ile dostça münasebetler idame ettirme gereği vurgulanmıştır.

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nin programı daha önce Komünist Parti adına yayınlanan metinlerden farklı bir içeriğe sahiptir. Türkiye'nin geçirdiği değişiklikler göz önünde tutularak, hükümetin ve halkın genellikle daha kolay kabul edebileceği demokratik bir şekle bürünmüş ve Türkiye'nin şartlarına daha iyi intibak ettirilmiştir⁷². TSEKP programında, demokratik cephenin kurulması için Kemalistlerle işbirliği yapılması ve onların ilerici olarak kabul edilmeleri aslında savaşın başında benimsenen desantralisyon kararlarına da uygundur. Şefik Hüsnü'nün ele geçirilen raporunda Kemalistlerle ilgili açıklamalara baktığımızda TKP'nin daha önceki tavrının değiştiği açıkça görülmektedir. Batılı ülkelere yönelik emperyalist tanımlanmasının da bu programda değiştiği ve daha ötesi Batılı demokratik devletlerle işbirliğinin geliştirilmesine vurgu yapıldığı görülür.

Sonuç olarak 16 Aralık 1946'da her iki parti, onlara bağlı sendikaları ve yayın organları, Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatılır. Her iki partinin yöneticileri tutuklanıp yargılanır. Mahkeme, yapılan duruşmalar sonucunda, Şefik Hüsnü, Ahmet Korucu, Hüsamettin Özdoğu, Nail Vahdeti Çakırhan, 4'er yıla; Ragıp Vardar, Süleyman Tahir, Celal Zühtü Benneci, Hasan Erçin, Ali Ceylan, İsmail Korucu, Mustafa Özçelik, Mehmet Özden, Faris Erkman,

71 Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge yay., 3. baskı, İstanbul, 2003, s.107.

72 Kemal Karpat, a.g.e., s.288.

Aram Pehlivan, Müntakim Öçmen, İbiş Aydınlatan, Tahir Agro, Şahabettin Kıvılcım, Ahmet Titiz, Hayık Açıkgöz, Mustafa Arhavi 3'er yıla; Galip Sezik, Mehmet Çolu, Hakkı Demiray, Hazım Kuran, Hüseyin Demiröz, İhsan Kabacıoğlu, Bahri Ateş, Nevzat Engin, Ahmet Çılgın, Sabri Soyuarar, Mümin Kükrek, Hasan Civan, Ahmet Tezcan, Muharrem Bezgin, Osman Güzeyli, Bahar Şemikyan, Hulusi Dosdoğru, Yusuf Balkanlı, Leon İller, Ferit Kalmuk, Hadi Malkoç, Jak İhmalyan 1'er yıla mahkum eder, Esat Adil ise beraat eder.

Sonuç

Savaş döneminde Türkiye'deki sosyalistlerin politik duruşu üzerinde, Komitern'e bağlı olarak çalışan TKP'nin savaş öncesinde Komitern'in telkiniyle aldığı desantralizasyon kararları doğrudan belirleyici olmuştur. Bu kararlar doğrultusunda sosyalistler faaliyetlerini en aza indirmiş ve partiyi kapatma noktasına getirmiştir. Desantralizasyon kararlarının uygulanmasıyla ortaya çıkan dağınıklık, savaşın başında Almanya ile Sovyetler Birliği'nin anlaşmaları üzerine iyice artmış ve sosyalistlerin etkili biçimde anti-faşist tavır sergilemesini geciktirmiştir. Hatta Türkiye'nin tarafsızlık politikası ve Refik Saydam hükümeti açıkça desteklenmiştir. 1941 yılı içinde Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırması ve Refik Saydam'ın ölmesi üzerine, yerine Şükrü Saraçoğlu'nun yeni hükümeti kurması sosyalist hareket için yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilse de 1943'e kadar etkili bir siyaset geliştirmeleri mümkün olmamıştır.

1943 yılında Alman ordularının Sovyet topraklarında başarısız olacağını anlaşılması üzerine sosyalist unsurlar parti örgütünü tekrar işler hale getirmişlerdir. Bu dönemde legal yayın komitesi oluşturularak; Türk-Sovyet dostluğu ve Almanya'nın desteğiyle geliştiği düşünülen Türkçü-Turancı unsurlara karşı broşürler kaleme alınmıştır. Özellikle "En Büyük Tehlike" broşürü Türk kamuoyundaki dikkatlerin bu yöne çevrilmesine, hatta konunun TBMM'ye kadar taşınmasına neden olur. 1943 yılından itibaren sosyalistlerin faaliyetlerini hızlandırması hükümetin dikkatini çeker. Özellikle dış politika, hassas dengelerin rol oynadığı bir ortamda hükümet uluslararası alanda kendisini zor durumda bırakacak eylemlere izin vermez. 1944 Mayıs'ından itibaren Türkçü-Turancılara karşı harekete geçecek olan hükümet senenin başında önce sosyalistlere karşı tutuklamalara girişir. 1945 yılından itibaren ise geri kalan unsurlar, dünyada değişen dengelerin etkisiyle demokrasi mücadelesine yönelip, legale çıkmaya karar verir. Bu doğrultuda sosyalistler, CHP'ye karşı oluşan muhalefetin içinde yer almaya çalışarak CHP dışındaki bütün siyasi aktörlerle ittifak arayışına girişirler. Geniş tabanlı demokratik bir cephe oluşturma çabaları, Türk-Sovyet ilişkilerindeki gerginlik ve hükümetin solcuların aktif olacağı bir muhalefete izin vermemesi üzerine başarısızlıkla sonuçlanır.

KAYNAKÇA

I. Süreli Yayınlar

Edebiyat ve Eleştiri

Tan

II. Kitaplar

ANADOL, Zihni, *Truva Atında İlk Akşam*, Milliyet yay., İstanbul, 1988.

ÇETİK, Mete, *Üniversitede Cadı Kazanı 1948 DTCF Tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav'ın Müdafası*, Tarih Vakfı yay., İstanbul, 1998.

DİNAMO, Hasan İzzettin, *TKP Aydınlar ve Anılar*, Yalçın yay., İstanbul, 1989.

GEVREK, Meltem Ağduk, *Yurt ve Dünya (1941-1944)*, AÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

HAKAN, Ahmet, *Vedat Türkali Niçin Komünist Oldum?*, Birey yay., İskele Sancak Kitapları-8, İstanbul, 2002.

HÜSNÜ, Şefik, *Yazı ve Konuşmaları*, 2. baskı, Kaynak yay., İstanbul, 1995.

İLERİ, Rasih, Nuri Kırkl Yıllar-5 *Kazım Alöç 'İfşa Ediyorum' Türkiye'de Komünizm ve Irkçılık*. Tüstav Yayınları, İstanbul, 2006.

İHMALYAN, Vartan, *Bir Yaşam Öyküsü*, Cem yay., İstanbul, 1989.

KARPAT, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, Afa yay., İstanbul, 1996.

Kırkl Yıllar-I, Niçin Sovyetler Birliğinin Dostuyum?, Tüstav yay., İstanbul, 2002.

Kırkl Yıllar-2 1944 TKP Davası, Derleyen Rasih Nuri İleri, Tüstav yay., İstanbul, 2003.

MUMCU, Uğur, *Bir Uzun Yürüyüş*, Tekin Yayınları, İstanbul, 1993.

NESİMİ, Abidin, *Yılların İçinden*, Gözlem yay., İstanbul, 1997.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik, Derleyenler Mete Tunçay-Erik Jan Zürcher, İletişim yay., 2.Baskı, İstanbul, 2000.

- SADI, Kerim, (A. Cerrahoğlu) *Türkiye’de Sosyalizm’in Tarihine Katkı*, İletişim yay., 2. Basım, İstanbul, 1994.
- SAYILGAN, Aclan, *Türkiye’de Sol Hareketler*, Otağ yay., 3.Baskı, İstanbul, 1976.
- SERTEL, Zekeriya, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitapevi, 4. baskı, İstanbul, 2000.
- ŞİŞMANOV, Dimitir, *Türkiye’de İşçi ve Sosyalist Hareketi (1908-1965)*, Belge yay., İstanbul, 1978.
- TEVETOĞLU, Fethi, *Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)*, Ayyıldız mat., Ankara, 1967,
- TİMUR, Taner, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge yay., 3. baskı, İstanbul, 2003.
- TKP MK Dış Bürosu 1962 Konferansı, Tüstav yay., İstanbul, 2002.
- TOKER, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Bilgi yay., 3. baskı, İstanbul, 1990.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye Siyasi Partiler (1859-1952)*, İstanbul, 1952.
- TUNÇAY, Mete, *Türkiye’de Sol Akımlar-1*, Bds yay, İstanbul.
- TUNÇAY, Mete, *Türkiye’de Sol Akımlar-II*, Bds yay., İstanbul, 1992.
- TÜRKALİ, Vedat, *Komünist*, Gendaş yay., 3. Baskı, İstanbul, 2001.
- ÜNSAL, Artun, *Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2002.
- Vedat Türkali İle Güven Üzerine, Desantralizasyon Belgeleri (Tarih Sohbetleri)*, Tüstav yay., İstanbul, 2000.

III. Makeleler

- “Aldatıcı Bir Özgürlük Ortamında İki Sosyalist Parti”, *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, C.VI, İletişim Yay., İstanbul, 1989.
- ERGÜN, Mehmet, “Vedat Türkali ve ‘Separat Sonrası TKP’”, *Edebiyat ve Eleştiri*, Bilgi yay., Mayıs-Haziran 2003.